LU mācībspēka, arhitekta Ernesta Štālberga (1883–1958) projektētās sanatoriju ēkas *Sanatorium Buildings Designed by Architect, Associate Professor at the University of Latvia Ernests Štālbergs (1883–1958)*

Karīna Horsta

Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1–301/302, Rīga, LV-1050
E-pasts: karina.horsta@gmail.com

Rakstā analizētas divas arhitekta Ernesta Štālberga projektētās sanatoriju ēkas. Bez aktīva pedagoģiskā darba LU Arhitektūras fakultātē Štālbergs radījis Latvijas arhitektūras vēsturē hrestomātiskus objektus, piemēram, LU Lielo aulu un Brīvības pieminekli. Tomēr ne mazāk svarīga bijusi viņa darbība veselības aprūpes arhitektūras jomā. Sanatorija “Taliņa” (1924–1927) un sanatorija “Gaujaslīči” (1936–1939) iezīmē krasi atšķirīgus arhitekta profesionālās darbības posmus. Turklāt iespaidi no viņa projektētās sanatorijas “Taliņa” jūtami arī vairāku LU Arhitektūras fakultātes absolventu darbos.

Atslēgvārdi: arhitektūra, Ernests Štālbergs, Latvijas Universitāte, sanatorija, starpkaru periods.

Ernests Štālbergs piedzima 1883. gadā Liepājā. Pēc Liepājas pilsētas reālskolas absolvēšanas (1895–1902) viņš mācījās Kazaņas mākslas skolas Arhitektūras nodaļā (1902–1904) un 1904. gadā iestājās Pēterburgas Mākslas akadēmijas (turpmāk PMA) Arhitektūras nodaļā [10]. 1911. gadā viņš nokļuva profesora Leontija Benuā (*Леонтий Бенуа*, 1856–1928) darbnīcā, kurā padziļināti apguva klasiskās arhitektūras tradīcijas, lielu uzmanību pievēršot tektonikai un klasiskajām proporcijām [25]. Jau studiju periodā Štālbergs neatzina Pēterburgas arhitektūras skolā tolaik valdošo eklektismu un savos ēku projektos radīja savdabīgu klasiskās un modernās arhitektūras sintēzi [20]. Šī pieceja viņa daiļradē saglabājas arī vēlāk – tā bija viņa radošam rokrakstam raksturīga pazīme.

Jau studiju laikā 1911. gadā arhitekta, vēlākā utopiskās Padomju pils līdzautora Vladimira Ščuko (*Владимир Щуко*, 1878–1939) vadībā Štālbergs strādāja pie Krievijas Impērijas paviljona projekta un būvniecības starptautiskajā mākslas izstādē Romā. Par šo darbu viņš saņēma Itālijas kroņa ordeni un finansējumu, kas vienu gadu sedza uzturēšanos šajā valstī, lai pētītu antīko arhitektūru un arheoloģiskos izrakumus, kā arī apceļotu Ziemeļitālijas pilsētas. Šie iespaidi Štālbergu pavadīja visu mūžu. 1914. gadā uzreiz pēc Pēterburgas Mākslas akadēmijas absolvēšanas Ščuko jauno arhitektu uzaicināja kļūt par pedagogu viņa vadītajos Jeļenas Bagajevas (*Елена Багаева*) Augstākajos sieviešu arhitektūras zinātņuursos. Turpmākos

gados Štālbergs aktīvi darbojās Pēterburgā, 1919. gadā pat īslaicīgi kļūstot par PMA rektoru un vēlāk arī par Arhitektūras fakultātes dekānu [14].

1921. gada septembrī Latvijas Republikas Izglītības ministrija aicināja Ernestu Štālbergu atgriezties Latvijā un apstiprināja viņu par Latvijas Universitātes (turpmāk LU) Arhitektūras fakultātes docentu. Pēc gada arhitekts pārcēlās uz Rīgu un sāka vadīt vienu no trim arhitektūras darbnīcām – C darbnīcā studenti apguva modernās arhitektūras formas. Štālberga ierašanās Latvijā bija liels pienesums lokālajai arhitektūras videi, jo viņš pārstāvēja stingras akadēmiskas tradīcijas un iekoptu un pārbaudītu pedagoģisko sistēmu, ko papildināja moderna pieeja arhitektūras problēmām [19]. Štālbergam piedēvē izcilu pedagoga talantu. Gan brīvvalsts laikā, gan padomju periodā viņš izaudzināja vairākas spilgtas modernistu paaudzes, tostarp arhitektus Aleksandru Klinklāvu (1899–1982), Nikolaju Voitu (1904–1989), Alfrēdu Laukirbi (1901–1993), Staņislavu Aloīzu Borbalu (1907–2000), Arturu Reinfeldu (1911–2003), Martu Staņu (1913–1972) un citus.

Latvijas arhitektūras vēsturē Štālbergs nozīmīgs ar hrestomātiskajiem darbiem pieminekļu jomā. Sadarbojoties ar tēlnieku Kārli Zāli (1888–1942), pēc viņa projekta celts Brīvības piemineklis (1930–1935) un t. s. Sudrabkalniņš jeb piemineklis 6. Rīgas kājnieku pulka karavīriem (1934–1937). Tāpat iezīmīga ir viņa projektētā LU Lielā aula (1929–1936), kurā saskatāmi Zviedrijas neoklasicisma iespaidi, un pilsētas blokmāja Lomonosova ielā (1929–1930), kas apliecina arhitekta interesi par dzīvokļu krīzes risināšanu Rīgā un atspoguļo 20. gs. pirmās puses modernisma arhitektiem raksturīgo vēlmi ar arhitektūras palīdzību risināt sociālas problēmas. Mazāk zināma, taču svarīga ir Štālberga darbība veselības aprūpes arhitektūras jomā – pēc arhitekta projekta brīvvalsts laikā uzbūvētas divas savstarpēji ļoti atšķirīgas sanatoriju ēkas.

Latvijas aktieru arodbiedrības atpūtas sanatorija “Talijs”

Par pirmo sanatorijas jaunceltni Latvijas Republikā kļuva 1920. gadā dibinātajai Latvijas aktieru arodbiedrībai projektētā vasaras atpūtas sanatorija “Talijs”, kas tika nosaukta par godu komēdijas mūzai. Tā tapa, pilnībā pārbūvējot bijušās Ilķenes muižas kungu namu [11]. Aktieru arodbiedrība Ilķenes muižas centru agrārreformas rezultātā visdrīzāk ieguva ap 1923. gadu, kad tika sadalīts muižas zemes īpašums [22]. 1924. gadā Ernests Štālbergs sāka darbu pie sanatorijas būvprojekta, no sākotnējās 20. gs. sākumā celtās mūra ēkas saglabājot tikai pamatus. Bija divas projekta versijas: 1924. gada aprīlī arhitekts radīja variantu, kurā sanatorija bija ieturēta franču baroka arhitektūras formās [12], bet otrā un realizētā projekta versija tapa tā paša gada jūlijā. Šis projekts Iekšlietu ministrijas būvvaldē tika apstiprināts 1925. gada 28. februārī [16].

Ēku uzcēla par aktieru arodbiedrības līdzekļiem un nodeva lietošanā 1927. gada sākumā [17]. Tā bija paredzēta kā vasaras atpūtas vieta, taču pēc nama atklāšanas aktieri neizrādīja vēlmi tur pavadīt savas brīvdienas. 1927. gada februārī presē izvērtās skandāls par apjomīgiem finanšu līdzekļiem, kas iztērēti galu galā aktieriem nevajadzīgas ēkas celtniecībā [1]. Lai izvairītos no tālākiem zaudējumiem, arodbiedrība jau tā paša gada maijā namu kopā ar zemi pārdeva Latvijas Tuberkulozes apkarošanas biedrībai (turpmāk LTAB) [24]. Pārdošanas brīdī komplekss un pati

celtne, visticamāk, vēl nebija līdz galam iekārtota, jo sanatorijas vadītāja ārste Marija Siliņa atcerējās, ka “tikko nopirkta ēka bija neremontēta, dārzs nolaists, neizkopts” [6]. Tāpat sanatorijai tika konstatēti atsevišķi būvniecības defekti [24], kas gan pēckara gados bija pašsaprotami, jo nemitīgi trūka būvmateriālu un līdzekļu.

LTAB plānoja tur ierīkot pirmo tuberkulozes slimnieku darba sanatoriju valstī – tajā veselību un darbības spējas daļēji atguvušie pacienti varētu turpināt ārstniecību un, veicot vienkāršus darbus, nopelnīt sev iztiku, tādējādi pēc rehabilitācijas posma beigām sagatavojoties atgriezties profesionālajā vidē [2]. Tomēr nelabvēlīgo finansiālo apstākļu dēļ tika nolemts ēkā vispirms ierīkot bērnu vasaras koloniju, tāpēc kopš sanatorijas atklāšanas 1927. gada 16. jūlijā tā visu starpkaru periodu palika bērnu sanatorija “Gauja” [3]. Sanatorija darbojās gan ziemas, gan vasaras sezonā, un kopš 1930. gada tajā ārstējās tikai meitenes, bet otrā LTAB sanatorijā Ogresgrīvas pusmuižā – tikai zēni. Pēc LTAB apvienošanas ar citām biedrībām, kas bija saistītas ar veselības aprūpi, 1937. gadā sanatorija “Gauja” nonāca Veselības veicināšanas biedrības (turpmāk VVB) īpašumā.

Arhitekts Ernests Štālbergs 20. gs. 20. gados radījis vairākus ar teātra nozari saistītus projektus. 1924. gadā viņš projektēja aktiera un režisora Eduarda Smiļģa (1886–1966) savrupmāju Pārdaugavā, bet 1925. gadā pēc Smiļģa

1. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas “Talija” būvprojekts. Novietnes plāns. 1925
No: LVVA, 6343. f., 10. apr., 28. l., 2. lp.

uzaicinājuma – Dailē teātra ēkas un skatuves pārbūvi. Personiska pazīšanās un draudzība ar režisoru, iespējams, palīdzēja iegūt aktieru arodbiedrības sanatorijas pasūtījumu.

Arhitekts sanatorijas kompleksu (1. att.) projektējis kā vienotu ansambli ar simetrisku centrālo daļu – ap sanatorijas ēku uz vienas simetrijas ass novietoti regulāri, ģeometrizēti apstādījumi ar strūklaku. Dienvidrietumu pusē ierīkots dārzs, kuru no trim pusēm ieskauj koki, tā atpūtniekiem nodrošinot aizvēju. Aiz tiem brīvi izvietotas saimniecības ēkas, kas saglabātas no sākotnējā muižas kompleksa. Pati sanatorija novietota starp piebraucamo ceļu, Gauju un ceļu uz pārceltuvi pāri upei.

Sanatorijas celtnē bija orientēta ar garenfasādēm ziemeļrietumu–dienvidaustrumu virzienā tā, lai pret ziemeļiem būtu pavērsts tikai viens ēkas stūris, nevis vesela fasāde (sanatorijas novietojumā visticamāk tika saglabāta Ilķenes muižas nama debespūšu orientācija). Šajā stūrī izvietoja galvenokārt saimniecības telpas. Celtnes plānojumu pielāgojot debespūsēm, arhitekts nodrošināja labi izsauļotas un patīkami siltas iekštelpas, kas, garantējot pacientu komfortu, bija būtiski, jo taupības apsvērumi lika ēkā radīt samērā šauras logailas (pretēji vēlākās funkcionalisma arhitektūras plašajiem iestiklojumiem). Šāda orientācija pret debespūsēm, t. i., būvobjekta novietojums diagonāli pret ziemeļu–dienvidu virzienu, bija pārņemta no Šveices kalnu apbūves un sanatorijām un garantēja mazāk apēnojuma celtnes tuvumā, kā arī pašas ēkas un tās apkārtnes sausumu un tīrību [5]. Tas bija raksturīgs gandrīz visām tālaika sanatoriju būvēm Eiropā. Arhitekts, visticamāk, bija labi informēts par sanatorijas novietojuma un plānojuma terapeitisko nozīmi, jo viņa sieva Henriete Štālberga (1883–1950) bija ārste – pediatre.

Sanatorijas ēkai bija simetrisks, tradicionālās formās risināts divstāvu taisnstūrveida būvobjekts ar masīvu cilindrisku uz abām pusēm vērstu izvēršījumu centrā. Pusaploces vai cilindrisks apjoms kā celtnes galvenais kompozicionālais akcents raksturīgs vairākiem Štālberga projektiem jau kopš viņa radošās darbības

2. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas "Talija" dienvidaustrumu fasāde. 1927

sākumposma. Šis motīvs eksterjerā apliecina iespaidus no antīkās Romas arhitektūras, bet telpās rada svinīgu efektu. Tas izmantots jau minētajā Krievijas Impērijas paviljonā Pasaules mākslas izstādē Romā, Ķemeru dūņu vannu ēkā un Eduarda Smiļģa savrupmājā (abas 1924), kā arī Tautas nama projektā Rīgā (1928–1929), LU Lielās aulās interjerā un citos projektos.

Pret upes pusi, no kuras ar pārceltuvi ieradās vairums apmeklētāju, bija pāvērstā sanatorijas fasādē iedziļinātā cilindra daļa ar plašām kāpnēm, kas iezīmēja reprezentablās kāpņutelpas atrašanās vietu un apmeklētāju uzveda uzreiz pusstāvā starp pirmo un otro stāvu (2. att.), no kura centrālais kāpņu laidiens veda uz leju, bet sānu laidieni – uz augšu [16]. Pagalma fasādē atradās lielāks izvirzījums, kurā bija izvietotas sanatorijas kopējās telpas abos stāvos. To kompozicionāli līdzsvaroja celtnes sānu galu rizalīti (3. att.). Iedziļinājumu starp rizalītiem un centrālo apjomu savienoja Štālberga daiļradei 20. gs. 20. gados raksturīgās pusloka arkādes, kas izmantotas arī Smiļģa savrupmājā un Ķemeru dūņu vannu ēkā un savukārt norāda uz Itālijas renesanses arhitektūras ietekmi. Celtnes masīvajā cilindriskajā apjomā un uzsvērti vienkāršajās, tektoniskajās formās jūtami iespaidi no Senās Romas arhitektūras, ar kuru Štālbergs bija aizrāvis jau studiju gados, taču būvmasu geometriskums un dekora trūkums liecina par modernās arhitektūras ietekmēm.

Sanatorijas plānojums bija racionāls, skaidrs, kā arī gandrīz simetrisks (4. att.). Visas telpas bija organizētas tālaika veselības aprūpes arhitektūrā izplatītajā un par higiēnisku atzītajā koridora sistēmā – būvķermenī simetriski pa vidu šķērsoja taisns gaitenis, kam abās pusēs pieslēdzās apmēram vienādas platības atpūtnieku istabas ar vienu logu katrā no tām, kā arī pārējās telpas [16]. Sanatorijas interjerā plānojuma iespējas ievērojami paplašināja pusaploces motīvs – dzīvojamo telpu virkni pirmajā stāvā pārtrauca pusloka formas ēdamtelpa, bet otrajā stāvā – atpūtas zāle. Oriģināls bija arī otrā stāva vestibila atvērums uz zāli, organizējot to kā miniatūru skatuvi ar skatītāju vietām, bet svinīgo telpisko efektu pastiprināja vestibila konusveida pārsegums klasiskas rotundas formā [25]. Šie klasiskie motīvi iekštelpās veidoja tiešu atsauci uz antīko arhitektūru, tā radot asociācijas ar amfiteātri un teātra mākslas pirmsākumiem.

3. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas “Talijs” būvprojekts.
Ziemeļrietumu fasāde. 1924

No: VKPAI LAM zinātniskais arhīvs, inv. Nr. Š1-14-2

4. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas “Talijs” būvprojekts. Otrā stāva plāns. 1925
No: LVVA, 6343. f., 10. apr., 28. l., 2. lp.

Pēc sanatorijas “Gauja” ierīkošanas presē tika ziņots, ka telpas “glīti remontētas, piemēroti ierīkotas, atbilstošas visām higiēnas prasībām” [6]. Sanatorijas ēdamzālē atradušās latviešu mākslinieku gleznas, bet “glīti iekārtota” bijusi arī atpūtas zāle, ārstes un audzinātāju istabas. Šeit jāpiemin LTAB un vēlākās VVB ilggadējās vadītājas, sabiedriskās darbinieces un filantropes Elzas Klaustiņas (1885–1971) aktīvā darbība. Par spīti taupībai un pieticībai, viņa ar pašas darinājumiem un dažādu labdarības akciju palīdzību iespēju robežās spēja papildināt un padarīt mājīgākus bērnu sanatoriju interjerus, taču šāda pašdarbība iekštelpu kopējo izteiksmi vairāk tuvināja estētikai, kas raksturīga pilsoniskajai videi un, visticamāk, neatbilda arhitekta iecerēm.

Jau 1930. gadā sanatorijas vadībai radās plāni ēku un tās kompleksu paplašināt. Visdrīzāk laikā ap 1938. gadu nama dienvidrietumu pusē tika uzcelta piebūve funkcionālisma stilā ar izteismīgām logu rindām un uz stabiem balstītu balkonu [9]. Kā liecina arhīva materiāli, pats Štālbergs šo sanatorijas daļu bija plānojis paplašināt ar vasaras ēdamzāles telpu, taču projekta lapu nav datējis [12]. Realizētās piebūves pagrieziena leņķī no sanatorijas pamatapjoma, samērā masīvās proporcijas un papildinājums ar balkonu neatbilda Štālberga idejai un bija kompozicionāli neiederīgs sākotnējā būvapjomā. Tas liecina, ka darbus veicis cits, iespējams, mazāk kvalificēts autors. LVVA atrodamas ziņas, ka 1938. gadā sanatorijas kompleksā būvzinīeris Jānis Jagars (1894–1970) izstrādājis projektu ārsta dzīvojamai mājai [16]. Tā kā būvzinīeris savā daiļradē īpaši aktīvi un reizēm arī pašmērķīgi aizguva funkcionālisma formas, visticamāk, ka viņš projektējis arī ap šo pašu laiku tapušo piebūvi. To apstiprina Elzas Klaustiņas atmiņas 1952. gada trimdas izdevumā “Latvju Sieviete”, kurā viņa skaidro, ka sanatorija 30. gados paplašināta, uzcelot piebūvi un ārsta māju [7]. Padomju periodā sanatorijas zemesgabals iekļauts Ādažu kolhoza teritorijā un ēka pilnībā nopostīta.

Veselības veicināšanas biedrības bērnu sanatorija “Gaujaslīči”

Pēdējā no starpkaru Latvijā atklātajām bērnu sanatorijām – Veselības veicināšanas biedrības Tuberkulozes apkarošanas sekcijas sanatorija “Gaujaslīči” Cēsīs – tika uzcelta divpadsmit gadus pēc sanatorijas “Taliņa” un iezīmēja atšķirīgu Štālberga radošās darbības posmu.

Sanatorijas jaunbūves darbus uzsāka 1936. gadā par VVB galvenās valdes līdzekļiem, un kopumā celtni izmaksāja aptuveni 80 tūkstošus latu. 1939. gada pavasarī ēkā tika pabeigti visi iekšdarbi. Nama iesvētīšana notika tā paša gada 30. aprīlī, bet 1. maijā sanatorija uzsāka darbību [26]. Līdz ar “Gaujaslīču” atvēršanu VVB likvidēja savu sanatoriju Ulbrokas muižā un tās personālu un inventāru pārcēla uz Cēsīm [21]. Iestāde darbojās visu gadu un bija paredzēta 2–15 gadu veciem bērniem ar slēgtām tuberkulozes formām [23]. Sanatorijas komplekss tika radīts, mērķtiecīgi izmantojot dabiskā apgaismojuma, reljefa un priežu meža apstākļus, papildinot to ar dārzu un tiešu pieeju Gaujai. Gan apkārtnes labiekārtojums, gan sanatorijas un saimniecības ēku novietojums un plānojums bija cieši pakļauti debespusēm: ziemeļu daļa bija paredzēta saimnieciskajai darbībai, pašai sanatorijas celtni uz šo pusi bija pavērsti nedaudzi logi un izvietotas telpas, kurās tieša saulesgaisma nebija vajadzīga. Tāpat ēkas ziemeļu pusē, izmantojot reljefu, bija atsegts pagraba stāvs (5. att.), no saimniecības pagalma nodrošinot tiešu pieeju sanatorijas tehniskajām telpām (šī fasāde bija trīs stāvus augsta, bet pārējām bija divi stāvi). Savukārt uz dienvidiem pavērās parks, sanatorijas terase un plašākie stiklojumi divās plaknēs. Rīta un pēcpusdienas saules maksimālai izmantošanai šajā ēkas pusē tika ierīkotas palātas un bērniem kopīgās telpas, kā arī atpūtas zonas – dienvidrietumu pusē atradās bērnu rotaļu laukums un plaši stiklota ēdamzāle ar terasi otrajā stāvā, bet dienvidaustrumu pusē – apstādījumi un stiklotas pacientu istabas abos stāvos.

5. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorija “Gaujaslīči” skatā no ziemeļiem.
1936–1939

Foto: Ernests Štālbergs, 1939. No: LVA, 95. f., 1. apr., 127. l., 8. lp.

Apkārtējo vidi papildināja arhitektes Elfrīdas Legzdiņas (1905–?) projektēts skaidri telpiski organizēts dārzs, kuru sāka veidot 1939. gada rudenī. To strukturēja uz vienas simetrijas ass abpus sanatorijas ēkai. Iekārtojumā dominēja pusaploces formas un ģeometrizēti apstādījumi. Projekta autore skaidroja, ka apkārtnes labiekārtojumā centusies radīt bērniem saprotamu pasauli. Piemēram, kastaņkoku, kas iezīmē kompozīcijas centru, viņa uzskatīja par bērnu prieka avotu rudenī, bet par zināma veida atrakciju – vīteniem apaudzēto eju, kas vestu uz mazākajiem bērniem paredzēto smilšu rotaļu laukumu, bet lielākiem bērniem tiktu piešķirtas individuālas puķudobes [18]. Uzsvērtais dabiskums, bērnu iesaiste ainavas veidošanā un idilliskā noskaņa (apkārtni papildināja vairākas putnu dzirdinātavas) liecina, ka arhitektei tiešām izdevies radīt bērnu uztveres īpatnībām un interesēm atbilstošu vidi.

Sanatorijas ēkā veiksmīgi izmantots dabiskais reljefs, kas palīdz veidot bagātīgu, asimetrisku, taču skaidru apjomu kompozīciju – divus perpendikulārus dažāda augstuma taisnstūra formas korpusus. Ēkai ir vienkāršas un atturīgas būvformas, kuru arhitektonisko izteiksmi nosaka dabiskie un pieticīgie apdares materiāli – koks un apmetums. Korpusu izvietojums ir ļoti pārdomāts. Tas šo Štālberga projektu tuvina Ziemeļeiropā iedibinātajam arhitektūras virzienam, kurā racionāla un moderna arhitektūra veidota ciešā saskaņā ar dabu. Par sanatorijas akcentu un pievienoto vērtību kļuva otrā stāva terase celtnes dienvidu pusē – zem tās atradās ēdamzāle (6. att.) [13]. Kā ir raksturīgi funkcionālisma arhitektūrai, ēkas fasādes norāda uz celtnes iekštelpu plānojumu – plašie stiklojumi iezīmēja palātu atrašanās vietu, bet celtnes vidusdaļā, kurā logu ritms bija retāks, atradās sanitārās un ārstniecības telpas.

Sanatorijai bija izteikti racionāls iekštelpu plānojums – tajā bija iekārtotas sešas lielas istabas pacientiem, ērti transformējama ēdamzāle, plaša terase apsaulošanai

6. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorija "Gaujaslīči" skatā no dienvidrietumiem.
1936–1939

Foto: Ernests Štālbergs, 1939. No: LVA, 95. f., 1. apr., 127. l., 9. lp.

Nobeigums

Lai gan abas sanatorijas mēroga ziņā bija līdzīgas, 20. gs. 30. gadu otrajā pusē tapusi sanatorija “Gaujaslīči” Ernesta Štālberga daiļradē rāda krasi atšķirīgu pieeju no 20. gados uzceltās sanatorijas “Talijs”. Aktieru arodbiedrībai projektētā sanatorija atspoguļoja gan 20. gadu uz historisma tendencēm balstīto arhitektūras estētiku, gan atsauci uz celtnes sākotnējo īpašnieku profesiju – ēkā manāmas klasiskās arhitektūras ietekmes modernā būvāpjomā, bet celtnes kopējās izteiksmes pompozitāte ar masīvajām kāpnēm un terasi veido ko līdzīgu teātra skatuvei. Savukārt projektā, kas iezīmē arhitekta vēlāko darbības posmu, Štālbergs aizvien vairāk pietuvinājis Skandināvijas modernās arhitektūras principiem. “Gaujaslīču” asimetriskais un reljefam pakļautais būvājumu kārtojums apliecina patiesi racionālu arhitektūru bez formālām nodevām simetrijai, klasiskajai arhitektūrai vai centieniem ēku padarīt respektablāku vai – gluži otrādi – atbilstošāku funkcionālisma kanonam. Sanatorijas risinājums rāda, ka arhitekts vēlējies, lai apkārtējā vide būtu skaidri organizēta, taču vienlaikus dabiska, savukārt pati celtnes – nesamāksloti vienkārša un cieši saistīta ar ārtelpu, tādējādi kļūstot par vienotu veselumu, ko mazie pacienti varētu aktīvi apdzīvot.

Profesionālajā darbībā Štālbergs mērķtiecīgi virzījās no klasiskās arhitektūras tradīcijām modernās arhitektūras virzienā. Sākotnēji bija novērojama savdabīga abu arhitektūras stilu saplūsmē, kā sanatorijā “Talijs”, taču ap 1935. gadu, visdrīzāk Zviedrijas apmeklējuma rezultātā [10], Štālberga projekti kļuva izteikti moderni, atsakoties no atsaucēm uz klasiskās arhitektūras mantojumu, kā sanatorijā “Gaujaslīči”. Štālberga veidotās sanatorijas Rietumeiropas hrestomātiskajiem piemēriem un valdošajām tendencēm bija mazāk raksturīgas un vairāk apliecināja lokālo identitāti – sākotnēji muižu arhitektūras ietekmi uz lauku kultūrvidi, bet vēlāk Ziemeļeiropai raksturīgās celtniecības tradīcijas.

Štālberga autoritāte nenoliedzami ietekmēja daudzu studentu priekšstatus par arhitektūru un varēja veicināt viņa darbībai radniecīgu risinājumu parādīšanos. Vairāki LU Arhitektūras fakultātes absolventi, savā profesionālajā darbībā pievērsoties sanatorijai, iespaidojušies tieši no “Talijs” būvājumu telpiskā risinājuma. Līdz 1930. gadam Latvijā bija uzceltas vien trīs sanatoriju jaunbūves, kuras jaunie arhitekti noteikti labi pazina: bez jau minētās Štālberga sanatorijas, arī izteiktā historisma formu valodā ieturētā bērnu sanatorija Jaunogrē (arh. Konstantīns Pēkšēns, 1926–1927) un sanatorija “Saulstari” Ogrē (arh. Kārlis Bikše, 1928–1930), kas izcēlās ar iespaidīgu un sarežģītu funkcionālisma stilam raksturīgu apjomu kompozīciju. Tomēr pēdējiem diviem sanatoriju piemēriem sekotāju nebija. Štālberga radītā modernajai arhitektūrai adaptētā Latvijas klasicisma muižu kungu māju būvtipa variācija – taisnstūra korpus ar pusaplocekli izvirzījumu pret dārzu – parādās gan tolaik vēl studenta Anša Kalniņa (1903–1944) 1930. gadā radītajā konkursa priekšlikumā Tērvetes sanatorijas jaunceltnei [15], gan Štālberga spožākā audzēkņa arhitekta Aleksandra Klinklāva tālākajā šī projekta izstrādē un gala versijā [15]. Līdzīgs formāls risinājums redzams arī Alfrēda Birkhāna (1897–1974) 1930. gadā projektētajā karavīru sanatorijā Cēsīs, kuras kopumā kubisko būvājumu dienvidu fasādē papildina izteiksmīgs pusloka formas rizalīts [8]. Šie piemēri nozīmē nevis tiešu Štālberga radošo paņēmieni kopēšanu, bet gan kādu veiksmīgu no pasniedzēja

aizgūtu risinājumu, kā ārstniecības iestādes ārējo telpisko struktūru padarīt interesantāku, bet iekšējās – lietotājam patīkamākas un izsmalcinātākas.

VĒRES

1. Aktieru atpūtas namu "Talija" pārdos. *Pirmdienā*, 1927, 14. febr., Nr. 102.
2. Dažādu sabiedrisko organizāciju un veselības kopšanas iestāžu darbība. *Tautas Veselība*, 1927, Nr. 4.
3. Dažādu sabiedrisko organizāciju un veselības kopšanas iestāžu darbība. *Tautas Veselība*, 1927, Nr. 6/7.
4. "Gaujasliču" sanatorijas atklāšana. *Latvijas Kareivis*, 1939, 2. maijs, Nr. 98.
5. Hobday R. *The Light revolution: Health, architecture and the sun*. Findhorn: Findhorn Press, 2006. 175 p.
6. J. Br. Dažas stundas Gaujas sanatorijā. *Pēdējā Brīdī*, 1930, 22. jūn., Nr. 138.
7. Klaustiņa E. Sieviete sabiedriskā darbā: Mūsu darbs iet plašumā. *Latvju Sieviete*, 1952, Nr. 9.
8. Latvijas Kara muzejs, inv. Nr. 4-1035-FTp.
9. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, inv. Nr. KF 3222:14.
10. Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 95. f., 1. apr.
11. LVA, 95. f., 1. apr., 118. l.
12. LVA, 95. f., 1. apr., 119. l.
13. LVA, 95. f., 1. apr., 123. l.
14. LVA, 95. f., 1. apr., 354. l.
15. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 4712. f., 7. apr., 371. l.
16. LVVA, 6343. f., 10. apr., 28. l.
17. Latvju aktieru vasaras mītne "Talija" Ādažos. *Atpūta*, 1927, Nr. 120.
18. Legzdiņa E. Divi jaunatnes dārzi. *Latvijas Arhitektūra*, 1939, Nr. 7, 212.–214. lpp.
19. Legzdiņš R. Prof. E. Štālbergu mūžībā aizvadot. *Arhitekts*, 1962, Nr. 11/12, 29.–30. lpp.
20. Pāvila M. E. Štālberga fonds Latvijas valsts arhīvā. *Latvijas Arhīvi*, 1994, Nr. 2, 75.–80. lpp.
21. Sanatorija. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 19. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1939, 37519.–37522. sleja.
22. Sarakste ar Ādažu mākslas un vēstures centra speciālisti Elītu Pētersoni 2015. gada jūlijā. Pieraksts autore arhīvā.
23. Svētdien atklās jauno sanatoriju. *Cēsu Vēstis*, 1939, 28. apr., Nr. 304.
24. Talijas pils pārdota. *Aizkulises*, 1927, 18. maijs, Nr. 19.
25. Valeskalne V. Ernests Štālbergs. No: *Latvijas arhitektūras meistari*. Redkolēģ. O. Buka, J. Krastiņš, J. Lejnieks, I. Strautmanis. Rīga: RTU Arhitektūras fakultāte, 1995, 185.–198. lpp.
26. Veselības veicināšanas darbs Cēsīs. *Cēsu Vēstis*, 1939, 28. apr., Nr. 304.

Summary

Article provides an analysis of two sanatorium buildings designed by architect Ernests Štālbergs. In addition to his active pedagogical work at the Faculty of Architecture of the University of Latvia (UL), he also was an author of exceptional objects in Latvian history of architecture. The University of Latvia Great Hall and Freedom Monument bear the testimony of his work. His practice in healthcare architecture was no less important. Sanatorium "Talija" (1924–1927) and sanatorium "Gaujasliči" (1936–1939) show two different stages of architect's work. Furthermore, the influences introduced by his design of sanatorium "Talija" appear in several other designs made by graduates of the Faculty of Architecture.

Keywords: architecture, Ernests Štālbergs, interwar period, sanatorium, University of Latvia.